När alla lyssnade på radio

Moskvakuppen från Estlands horisont

Andrus Saar
Göran Stütz
Eino Tubin

Mars 1992

Psykologiskt försvar
Meddelande nr 133

English summary

När alla lyssnade på radio

Moskvakuppen från Estlands horisont

Andrus Saar
Göran Stütz
Eino Tubin

Kommentus 714 2 001
Gotab 95501, Stockholm 1992

Förord

Strategiskt överfall, överraskande angrepp, kuppanfall och anfall med kort militär förvarning är några begrepp som i olika sammanhang har förekommit i diskussionen kring den svenska försvarsplaneringen. Alla dessa begrepp har använts för att beteckna ett angrepp som satts in utan att den svenska försvarsmakten fått tillräcklig tid för att mobilisera. Militärhögskolans aktuella skriftserie om andra världskriget och antologin *Storm över öknen* om Gulfkriget (båda redigerade av överste Bo Hugemark) ger flera nya infallsvinklar på dessa begrepp och deras tillämpning på svensk försvarsdebatt.

Mot en sådan bakgrund är studier av "kuppartade" skeenden av intresse även från det psykologiska försvarets utgångspunkter. I ett hastigt uppkommande krisläge kan utgången till stor del bero på statsledningens möjligheter att snabbt få ut information till medborgarna; att klargöra sin hållning till förloppet.

Den 19-21 augusti 1991 genomfördes ett kuppförsök i Sovjetunionen. Kuppförsöket ställde medborgarna i de mer eller mindre självständiga republikerna i den sönderfallande unionen inför betydande problem, inte minst från informationssynpunkt; vad var det egentligen som hände och var kunde man hämta den mest tillförlitliga informationen om skeendet? Hur skulle man ställa sig och vem kunde man lita på? Hur fungerade det som i Sverige brukar betecknas som det psykologiska försvaret i ett land som Estland under dessa dagar?

Det är mot denna bakgrund, som det nu presenterade meddelandet ska ses. Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) har tidigare etablerat ett samarbete med opinionsforskaren Andrus Saar i Tallinn. Saar har levererat det underlag som ligger till grund för detta meddelande. Underlaget belyser hur esterna tillgodosåg sina informationsbehov under det turbulenta skeendet, baserat på en enkätundersökning. Meddelandet belyser även vilken bild av krisen som presenterades i medierna.

SPFs informationschef Eino Tubin har översatt de aktuella texterna och skrivit en egen kommentar kring händelserna - baserad på uppgifterna i den estniska pressen, Televerkets personaltidning (Gunnar Lindstedt) och på kompletterande material från Andrus Saar. Tubin har vidare skrivit den engelska sammanfattningen, medan SPFs förste forskare Göran Stütz har bearbetat, granskat och sammanställt Saars tabellmaterial och utvärdering.

Roland Nordlund
Forskningschef, SPF

Innehållsförteckning

	sid
Förord *av Roland Nordlund*	3
Slaget om informationen *av Eino Tubin*	7
Vad hände i Estland under kuppdagarna? *av Andrus Saar*	19
Estniska radions nyhetssändningar 21 augusti 1991, tredje kuppdygnet	25
Var sökte man information *av Göran Stütz*	33
Tabellbilaga - massmediekonsumtionen	39
Kuppen från Estlands horisont *av Göran Stütz*	49
Statskuppen från Estlands horisont (tabeller)	50
Summary in English	53

Slaget om informationen

av Eino Tubin

En av orsakerna till att kuppen i Moskva misslyckades var att den Statliga kommittén för undantagstillstånd (d v s kuppmännen eller "juntan", här kallad Kommittén) inte lyckades ta kontrollen över informationen. Kuppmakarna hade inte räknat med det informationssamhälle som hunnit växa fram under den sovjetiska demokratiseringsprocessen. Det räckte därför inte med att ta över den centrala TV-kanalen och de största tidningarna. Utländska massmedier hade vant sig vid att arbeta fritt och gick heller inte att stoppa.

När Rysslands folkvalde president Boris Jeltsin klättrade upp på en stridsvagn och uppmanade medborgarna till motstånd sändes budskapet till väst och därifrån tillbaka till Sovjetunionen. Kuppens motståndare uppmande folket att lyssna på utländska radiostationer. Utländska TV-bolag lyckades få ut TV-bilder från Moskva under hela kuppen. Samtidigt pågick en intensiv "underjordisk" nyhetsförmedling genom fax, kopieringsapparater, telefon.

Ett bakslag för frigörelsen

För balterna stod uppenbarligen mycket på spel när kuppmännen slog till. Man kunde befara att mycket av den frigörelse som bit för bit vunnits under "den sjungande revolutionen" och under år av förhandlingar med den sovjetiska ledningen nu skulle raseras. De baltiska självständighetssträvandena hade inte varit möjliga utan den liberalisering av Sovjetunionen, som nu hotades av ett bakslag.

Att Kommittén hade en negativ attityd till baltisk självständighet kunde tas för givet. En av nyckelmännen i Kommittén, inrikesminister Boris Pugo, hade utpekats som den ansvarige bakom händelserna ett drygt halvår tidigare då sovjetiska OMON-enheter ("svarta baskrar") och stridsvagnar sattes in i Vilnius och Riga. Senare har dessa händelser betecknats som en generalrepetition inför Moskvakuppen.

Läget i Estland

I SPFs tidigare publicerade studie *Ett ryktes anatomi* (meddelande nr 132) beskrivs vad som hände när ett satiriskt skämt i estnisk TV om valutaindragning togs på blodigt allvar av en del av publiken. I studien ges en bakgrundsteckning av det estniska samhället, massmediesituationen och det allmänna stämningsläget. Denna beskrivning torde i sina huvuddrag vara giltig även i augusti 1991.

I korthet kan det politiska läget i Baltikum inför kuppen i Moskva beskrivas så här: av de baltiska staterna hade Litauen utfärdat en ensidig självständighetsdeklaration gentemot Sovjetunionen, medan Estland och Lettland avvaktade. Folkomröstningar om självständighet hade dock givit otvetydiga resultat. Känsliga förhandlingar om frigörelsens villkor hade till och från ägt rum med den sovjetiske presidenten Mikhail Gorbatjov, men utan att leda till konkreta resultat. Då hade det gått lättare att komma till tals med Jeltsin. Det ekonomiska läget hade ytterligare förvärrats sedan våren. Ransonering och kuponghandel hade införts, men den sovjetiska rubeln var alltjämt officiell valuta. Med en öppen gräns mot Ryssland var det svårt att få igång en egen bärkraftig ekonomi.

Polisväsendet kontrollerades numera av estniska myndigheter. Rudiment till ett framtida militärt försvar fanns i form av två obeväpnade frivilligorganisationer - hemvärnet och det s k försvarsförbundet - som ibland konkurrerade, ibland samarbetade med varandra. Deras enda vapen var övertalningsförmåga. Endast polisen hade tillgång till lätta handvapen. Beredskap fanns att vid behov bl a spärra av den enda bilvägen till regeringsbyggnaderna på Toompea (Domberget) i Tallinn med fordon och tunga stenblock.

Under krisen i januari 1991 hade sovjetiska styrkor stormat TV-huset i Litauens huvudstad Vilnius. Bilder på soldaternas framfart tagna med handkamera kunde sändas minuterna efteråt från en reservstudio. Erfarenheterna av detta ledde till att även Estland inrättade reservstudios för TV och ordnade möjligheter för alternativa radio- och TV-sändningar. Omedelbart före kuppen pågick en driftvärnsövning i teletornet[1].

Konstitution utan statsöverhuvud[2]

Det konstitutionella läget var egenartat. Estland är inte någon inarbetad demokrati av det slag som vi är vana vid från Västeuropa och USA. Den gamla kommunistiska konstitutionen är alltjämt giltig, naturligtvis med skillnaden att det kommunistiska partiet förlorat sin maktställning och att fria val ägt rum till ett parlament, som fortfarande kallas Högsta Rådet (Ülemnõukogu på estniska - motsvarande sovjetiska och ryska organ kallas i denna framställning Högsta Sovjet)

Något klart definierat statsöverhuvud är inte förutsett i sovjetsystemet. Under den kommunistiska tiden hade partiordföranden självklart denna funktion. Den personligen populäre Arnold Rüütel, som i utlandet brukar framställas som landets president, är inte folkvald och har som officiell titel ordförande för Högsta Rådet. Statsminister var Edgar Savisaar. Ingen av dessa var i Tallinn när kuppen ägde rum natten till måndagen den 19 augusti. Som regeringens talesman framträdde i början finansministern. Än idag råder oklarhet om vilka som egentligen har högst rang i Estland - regeringsledamöter eller företrädare för Högsta Rådets presidium.

En följd av denna konstitutionella oklarhet var att någon statschef eller vice statschef inte framträdde med appell till det estniska folket under de dramatiska kuppdagarna - något som varit självklart i andra länder

med en klart definierad politisk successionsordning. Under krisen satt regeringen och Högsta Rådet i sammanträde och utövade ett kollektivt ledarskap. Historiska beslut fattades om motstånd mot Kommittén och utropande av Estlands självständighet. Både radio och TV fungerade normalt när dessa beslut fattades och kunde referera debatterna.

Undantagstillstånd

På kuppens första dag ringde Baltiska militärområdets chef general Fjodor Kuzmin till Högsta Rådets ordförande Rüütel och meddelade att militärbefälhavaren i enlighet med undantagstillståndet var högsta myndighet i Baltikum, att möten var förbjudna och att alla estniska skyddsstyrkor skulle upplösas. Rüütel vägrade att samarbeta, men underströk att väpnat motstånd var uteslutet[3].

Senare fick Rüütel och Savisaar ägna mycket tid åt förhandlingar med företrädare för de sovjetiska stridskrafterna, särskilt Kuzmins ställföreträdare generallöjtnant Melnitsuk, som av Kommittén skickades från militärområdesstaben i Riga till Tallinn som en slags generalguvernör[4]. Det gällde för esterna att förhindra blodsutgjutelse utan att vika från de politiska målen.

För att stryka under de sovjetiska kraven överskred en pansarkolonn den estniska gränsen på måndagkvällen och närmade sig Tallinn med en marschhastighet av 40 km/tim. Denna sovjetiska styrka visade sig dock inte ha några konkreta uppgifter. Närmast var det fråga om en maktdemonstration för att markera Kommitténs auktoritet.

Desorienterad militär[5]

De sovjetiska militärstyrkor som normalt var baserade i Estland och lydde under garnisonschefen amiral Belov i Tallinn ställde sig lojala till den estniska statsledningen och deltog inte i någon aktion, inte ens mot teletornet.

Det sovjetiska förband på hundratalet pansarskyttefordon som gick mot Tallinn kom från Pskov. Förbandet saknade i stor utsträckning kartor och soldaterna visste ingenting om vilka order som getts eller överhuvud taget någonting om läget i Estland eller Moskva. Den ende som torde varit orienterad om läget var den överste, som skickats av Kommittén till Pskov för att leda marschen. Tillfrågade soldater svarade att de trodde att de skulle på övningar i Tallinn eller gav ännu mer fantasibetonade besked. Flera pansarskyttefordon gick sönder under marschen och lagades vid vägkanten eller bogserades vidare med lastbilar[6]. När divisionen kom fram till Tallinn baserades den i två militärförläggningar samt på den sovjetiska fabriken "Dvigatel"s område.

I Tallinn gjorde denna styrka halvhjärtade försök att ta kontroll över situationen och upprätthålla undantagstillståndets regler. När en demonstration till försvar för Estlands självständighet skulle äga rum på Frihetsfältet i Tallinn klockan 1600 på tisdagen hotade militären att

stoppa den med stridsvagnar. Hotet verkställdes aldrig. På onsdagmorgonen ville styrkan skicka efter ingenjörmateriel från Ryssland för att riva de barrikader som upprättats kring Domberget av stenblock och fordon, men det blev inget av med det heller.

De soldater som sattes in mot TV-huset och teletornet i Tallinn kom från detta förband.

Massmedierna i Estland

Som framgår av *Ett ryktes anatomi* är esterna ett tidningsläsande folk. Samtidigt bör observeras att pressen är synnerligen vildvuxen, att pressläggningstiderna är mycket längre än i väst och att det råder brist på tidningspapper. Under ett snabbt skeende som tredagarskuppen kom de tryckta mediernas rapportering långt på efterkälken.

Den centrala sändaranläggningen för radio och TV är teletornet i nordöstra utkanten av Tallinn. Från tornet sänds tre estniska radiokanaler på såväl FM-stereo som mellanvåg. Programmen produceras i radiohuset inne i centrala Tallinn. Dessutom fanns reservstudios och reläsändare som skulle ha kunnat producera och sända fristående från radiohuset och teletornet, men dessa möjligheter behövde aldrig användas under Moskvakuppen, eftersom radiosändningen från teletornet aldrig tystnade[7].

Normalt sänds endast musik i radion på natten, men under kuppen sändes nyheter dygnet runt.

Fyra TV-kanaler[8]

Teletornet sänder fyra TV-kanaler: en estnisk som produceras i TV-huset som ligger bredvid radiohuset i Tallinn och tre ryskspråkiga som transmitteras från Ryssland. Den sovjetiska centraltelevisionen var Kommitténs organ under kuppen. Rysslands TV stödde Jeltsin och Leningrads (nu S:t Petersburgs) TV stödde kuppmotståndet där. Alla fyra program ses bra i hela Tallinn-området. Dessutom finns andra TV-sändare i Estland som normalt vidareutsänder programmen från Tallinn, men som skulle ha kunnat sända oberoende av teletornet. Dessa togs dock inte i anspråk för självständiga sändningar när överföringen från teletornet bröts på den tredje kuppdagens morgon.

Estlands TV börjar sändningarna klockan 0900 och sänder några timmar under dagtid. Kvällsprogrammet börjar kl 1700 eller 1800 och fortsätter till midnatt. Sovjetisk central-TV sänder från kl 0630 till 0200, Rysslands TV från kl 0800 till småtimmarna. Överföringen från Leningrads TV brukar ske kl 1800 till midnatt. Den 21 augusti - den tredje kuppdagen - var samtliga TV-kanaler mörka från morgonen till kl 1900.

Övning i teletornet

Det avgörande slaget om informationen kom att stå kring teletornet. Händelserna har bl a beskrivits av Gunnar Lindstedt i ett reportage i

Televerkets personaltidning *TeleVärlden*[9]. Hans beskrivning av händelserna styrks av de estniska källor som SPF haft tillgång till.

Teletornet är 314 m högt och på 22 våningen finns ett kontrollrum med sändningsstationen för TV och radio samt länkstationen för Estlands internationella telefonförbindelser.

Kvällen före kuppen övernattade Uno Kaseväli, som svarade för säkerheten, en teletekniker och två beväpnade poliser i tornet. Det började som en vanlig driftvärnsövning. Kaseväli hade låtit förstärka de stora järndörrarna mellan trappan och sändningsrummet och installerat behållare med freongas för eldsläckning.

I och med Moskvakuppen fick gruppen order från det estniska informationsministeriet att stanna i tornet och säkra sändningsrummet. Ett dygn senare nådde de första pansarstyrkorna Tallinns utkanter, men försvararna räknade med att ett anfall mot tornet inte skulle komma förrän nästa morgon. TV-chefen Mart Siiman hade fått besked från Rüütel, som förhandlade med den sovjetiska militären, att armén avsåg att besätta alla strategiska platser, även TV-huset och teletornet.

Under natten till onsdagen utrymdes TV-huset i Tallinn av alla utom nyhetsredaktionen. Medarbetarna tog hem kameror, filmer och annat värdefullt material för att dessa inte skulle falla i soldaternas händer.

Kampen om teletornet

Vid tvåtiden på natten intog styrkor ur Pskov-divisionen TV-huset. Två timmar senare hade pansarskyttefordon även omringat teletornet. Soldaterna slog sönder fönstren på tornets bottenvåning och stormade in. Telefonförbindelsen med personalen i de nedre våningarna bröts. Kasevälis grupp fick upp hissen som låstes på 22 våningen samt blockerade järndörrarna till trapphuset.

Snart hade soldaterna klättrat uppför de 22 trapporna och började banka på dörren. Truppens befälhavare ringde in till Kaseväli, som hotade att slå på eldsläckningssystemet och fylla det fönsterlösa trapphuset med gas om soldaterna bröt upp dörren. Alla skulle dö av syrebrist. Det lät säkert dramatiskt. Enligt en senare tidningsintervju med poliserna i tornet så hade försvararna både skyddsmasker och möjlighet ta sig ut på taket[10].

Morgonens TV-sändning hade inte börjat då tornet stormades. Enligt vissa uppgifter hade sändningarna kunnat komma igång, både från tornet och givetvis från reservstudios och över reservsändare. Men man valde att avstå eftersom man fruktade att soldaterna då skulle slå sönder utrustningen på bottenvåningarna. Radion fortsatte dock att sända Estlands Radios program på FM.

Den lilla gruppen av försvarare kunde följa nyhetsflödet på kontrollrummets TV-monitorer och var bättre informerad än soldaterna utanför. Vid

middagstid började jägarförbandets befälhavare åter att hota. Om försvararna inte öppnade före klockan 1500 skulle soldaterna ta till våld. Kaseväli berättade då att han sett på rysk TV att juntan var på flykt mot flygplatsen.

Denna pattställning[11] fortsatte till 17-tiden då Savisaar kommit till platsen tillsammans med ledande sovjetiska militärer och lyckats övertala truppen att dra sig tillbaka. Undervåningarna var vandaliserade av soldaterna, som uppträtt upphetsat under hela incidenten. Klockan 1900 började de reguljära TV-sändningarna.

Efteråt utbröt en debatt[12] i estnisk press om försvaret av tornet. Bl a menade en ledamot av Högsta Rådets försvarsutskott att man borde ha försökt skydda hela teletornet - som står mitt ute på en platå - med folkmassor och barrikader.

Tillbaka som turister

Styrkan från Pskov lämnade Tallinn klockan 2300 på onsdagkvällen och körde tillbaka samma väg som den kommit. I Tartu-tidningen *Postimees* (Postmannen)[13] återger Taivo Paju ett intervjuuttalande av en högre sovjetisk officer i styrkan som ville vara anonym:

- Naturligtvis är de flesta av oss emot allt det här, men på samma gång är vi enkla soldater som lyder order. Jag är glad över att våra soldater inte sköt ett enda skott i Tallinn. Jag önskar starkt att vi i fortsättningen bara ska komma till Estland som turister.

Stoiska ester

Som framgår av Saars redogörelse i nästa kapitel var begreppet **civilmotstånd** något nytt i det estniska samhället. Under de senaste årens frigörelseprocess har det dock byggts upp en erfarenhetsbank och en beredskap[14]. Att beväpnat motstånd endast skulle förvärra läget stod klart redan från början.

Esterna är mer än stoiska - ibland verkar de helt livlösa, utbrister den amerikansk-estniske journalisten Mihkel Tarm i en krönika i *Tallinn City Paper*[15] angående den första reaktionen i regeringsbyggnaden efter kuppen. Kulturminister Lepo Sumera gör under krisen följande uttalande i *Päevaleht*[16] (Dagstidningen):

- Situationen är inte enbart svår, den är ofattbar. Enligt min mening är det mest rätta och praktiska att göra vad vi kan att bevara freden och att inte ryckas med av någon "feber" eller några provokationer. Esten måste rannsaka sitt minne efter erfarenheter som kan komma till pass i sådana situationer - för allt detta har ju hänt tidigare. Visserligen i olika variationer, men läget nu är inte något nytt eller oväntat utan känns igen från tidigare tillfällen. Ett bra sätt att hålla humöret uppe är att leta efter det komiska i situationen. Nu kan man hitta det komiska utan att anstränga sig. För

något så idiotiskt styre som man nu försöker tvinga på oss har vi inte haft på länge.

Medveten fraternisering

Vad kunde man göra? I nästa kapitel rapporterar Saar om försöken att informera soldaterna i den invaderande pansarkolonnen.

Ibland blev det nästan folkfest. I *Rahva Hääl*[16] (Folkets Röst) skriver Toomas Roosileht hur en folkmassa omringade en styrka med pansarbandvagnar, som förbereddes för en ny framstöt mot teletornet. Ingen höjde rösten. Man bekantade sig med soldaterna. Några soldater berättade om sina fordon och vilka funktioner besättningsmedlemmarna hade. När det kom filmjölk, korv och kyckling till polis och hemvärnsmän på platsen delade man med sig till de sovjetiska soldaterna, vilket framkallade gräl mellan officerarna om man skulle ta emot eller inte. Soldaterna lät sig dock väl smaka.

Denna idyll försökte störas av ledningspansarbandvagnens besättning, som i ett ögonblick (tydligen på order) gasade på och försökte ta sig förbi hindren genom att köra in i snåren. Flera män ställde sig i vägen för bandvagnen. Vagnen stannade. En mörkhyad ung man stack ut huvudet från förarplatsen. Efter lite argumentation fick han ett paket kefir som han - först tvekande - tog emot och sedan tömde till sista droppen.[17]

Vid teletornet delade man ut *Sovetskaja Estonia* och *Izvestia* till soldaterna och ställde fram radiomottagare så att de kunde höra Radio Estlands nyheter på ryska.

Genast efter kuppen trädde strejkkommittér till. På ondagen var de flesta butiker i Tallinn stängda och arbetet låg nere på fabrikerna. Demonstrationer till stöd för demokrati och självständighet genomfördes trots militärens förbud.

Det närmaste man kom en väpnad konfrontation var enligt *Rahva Hääl* när en beväpnad enhet ur den rörliga estniska polisreserven hamnade öga mot öga med en sovjetisk OMON-enhet (de s k "svarta baskrarna") vid en gränsstation. Båda styrkorna hade specialutbildning och samma spräckliga uniformer. De lät sig inte provoceras och en rysk officer som beordrade OMON-männen att riva gränsstationen blev inte åtlydd. Efter en stund mumlade en OMON-man: "Vi proffs får inte skjuta på varandra". OMON-enheten drog sig tillbaka[18].

Trådradion stängdes av

En känslig fråga är den stora icke-estniska minoritetens inställning i Estland. Den består i första hand av ryssar, vitryssar och ukrainare, som kommit till Estland för att arbeta i de tunga industrier som byggts upp under 45 år av sovjetiskt herravälde. **De får normalt sin information från sovjetisk TV och har liten kontakt med estniska medier eller med lokalbefolkning överhuvud taget**. Flertalet kan ingen eller dålig

estniska. Av den opinionsundersökning som Saar företog på onsdagkvällen framgår dock att 54 % av de tillfrågade minoritetsföreträdarna helt eller delvis stödde självständighetsdeklarationen. 19 % tog klart avstånd från denna[20].

Av de estniska tidningarna från kuppdagarna framgår att lokala styrelser, skolor och andra institutioner på orter som domineras av andra nationaliteter, agerade på olika sätt. Några skyndade sig att förklara sin solidaritet med Estlands regering, andra med Kommittén i Moskva[21]. I industriorten Kohtla-Järve beordrades direktören för telefonväxeln att koppla bort Estlands Radio, som sände nyheter även på ryska, från trådnätet. Hon vägrade och gav vika först när beväpnade sovjetsoldater från den lokala garnisionen posterades i växeln[22].

En lokal radiostation "Majak" uppgavs ha gått ut med en självständighetsförklaring av den ryskdominerade nordöstra delen av Estland, men detta betecknades även av Kommittévänliga ryssar som en provokation[23].

Ett intryck av de efterföljande tidningskommentarerna är att delar av minoriteten hade hoppats på återfödseln av en stark Sovjetunion och att de efter kuppens misslyckande och Jeltsins makttillträde tappat sitt politiska fotfäste i tillvaron. Nu tävlade politiker ur minoritetsgrupperna i bortförklaringar av vad de sagt och gjort under kuppdagarna[24]. Den amerikansk-estniske journalisten Mihkel Tarm berättar en anekdot om en rysk ledamot av det estniska Högsta Rådet som efter kuppen skulle ha sagt till sina estniska kolleger att han blivit felciterad. Han hade inte sagt att "kuppen är ett hoppfullt tecken" utan "The Who är en av mina favoriter"[25].

Slutsatser

Det material som Saar presenterar styrker tidigare kända iakttagelser: i en snabbt uppflammande politisk/militär kris är informationen och nyhetsförmedlingen av stor, om inte avgörande, betydelse. I detta fall hade den estniska regeringen även reservmöjligheter som inte behövde tas i anspråk. Hade kuppen lyckats så hade motståndet kunnat fortsätta - i sista hand från utlandet. Det estniska folket förbereddes på det värsta och ställde solidariskt upp.

Radion visade sig vara det viktigaste mediet och kunde fortsätta sändningen även när TV tvingades bryta. I ett så snabbt skede kommer pressen ofelbart på efterkälken (som tidigare nämnts är pressläggningstiderna i Estland extremt långa).

Akilleshälen för den part som sätter in militär är också informationen. Soldater som utan förberedelser sätts in för att ta kontroll över ett område är hungriga efter nyheter och påverkbara om man väl kommer till tals med dem.

Civilmotståndets alla metoder kom till användning: strejker, flygblad, demonstrationer, övertalning, barrikader, i teletornet även ett kamikazehot.

Parlamentsledamoten Jüri Liim (t h) uppvaktar sovjetstyrkor med kopior av Jeltsins appell utanför Tallinn (Bild och text från Tallinn City Paper Vol 1/No 2)

En del skedde tydligen spontant, en del planmässigt och efter tidigare erfarenheter. Någon färdigformulerad ideologi för civilmotståndets bedrivande fanns inte och behövdes kanske inte heller.

I förhandlingarna vek de estniska ledarna inte från målet, men underströk att man inte ville ha blodsutgjutelse. Eftersom den av Kommittén utkommenderade militären tvekade att ta till vapenmakt hade förhandlarna en gemensam grund. Fortsatta förhandlingar kunde bara urholka positionen för militären. Man förmådde inte genomföra undantagstillståndets påbud eller ta kontrollen över informationen och vågade inte stoppa demonstrationerna och strejkerna. När läget vänt i Moskva var det för militärstyrkan bara att packa ihop och åka tillbaka till Pskov.

En snabbt genomförd opinionsundersökning i ett kritiskt ögonblick kan ge nyttig vägledning för aktörerna. Redan efter två dagar publicerades svaren på den avgörande frågan om stöd till självständighetsförklaringen i *Postimees*. Hade läget förvärrats så hade det tydligt uttryckta opinionsstödet för regeringens agerande - bland ester såväl som i minoritetsgruppen - kunnat bli ett svårt propagandaproblem för Kommittén i Moskva.

Ingen tappade huvudet. Esternas sävliga sätt var en styrka i krisen.

Lära av misstagen

Även de misstag som kom fram ger nyttiga lärdomar. I en kris är det viktigt att det finns en fast successionsordning i statsledningen. Utan övning och disciplin kan upphetsade reportrar i en krissituation börja "leka radio" och skapa oro i onödan. Nu är det viktigare är någonsin att hålla sig till de normer för programverksamheten som allmänheten känner till.

Sovjetstaten som den såg ut i augusti 1991 bar på ett tungt arv från det förflutna. Delar av kommunismens repressionsapparat (t ex KGB) var fortfarande i stort intakta. Ändå misslyckades kuppen. Överfört till västerländska förhållanden kan frågan ställas: under vilka förhållanden är en reaktionär kupp längre möjlig att genomföra i ett öppet informationssamhälle?

Källor

1. TeleVärlden nr 19/91
2. Uppgifter från Saar
3. Päevaleht 91-08-20, Rahva Hääl 91-08-21
4. Uppgifter från Saar
5. Uppgifter från Saar
6. Postimees, 91-08-23
7. Uppgifter från Saar
8. Uppgifter från Saar
9. TeleVärlden nr 19/91
10. Postimees 91-08-23
11. Schackterm: ingen av spelarna kan röra en pjäs utan att förlora
12. Postimees 91-08-23, Päevaleht 91-08-24, Eesti Ekspress 91-08-30
13. Postimees 91-08-23
14. Postimees återgav t ex 91-08-20 en lista med förhållningsorder som Folkfronten utfärdat i samband med krisen i Baltikum i januari 1991.
15. Tallinn City Paper Vol 1/No 2, Winter 92
16. Päevaleht 91-08-22
17. Rahva Hääl 91-08-22
18. Rahva Hääl 91-08-22
19. Rahva Hääl 91-08-23
20. Återgiven även i Postimees 91-08-23
21. Postimees 91-08-24
22. Rahva Hääl 91-08-24
23. Päevaleht 91-08-24
24. Päevaleht 91-08-24 (bl a)
25. Tallinn City Paper Vol 1/No 2, Winter 92

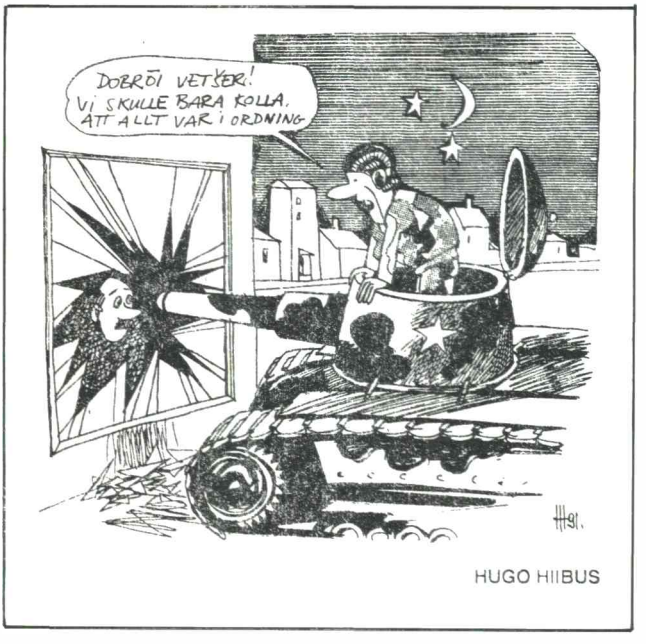

Skämtteckning i Rahva Hääl, 91-08-22

Vad hände i Estland under kuppdagarna ?

av Andrus Saar

Klockan 0630 den 19 augusti 1991 meddelade Estlands Radio för första gången att det bildats en Statlig kommitté för undantagstillstånd i Sovjetunionen (i fortsättningen kallad Kommittén). Radion nöjde sig med att referera Kommitténs tillkännagivande till det sovjetiska folket. Tillkännagivandet lästes dock aldrig upp i sin helhet under kuppdagarna. Det var ett långt dokument fyllt av tomma standardfraser. Istället hakade radion på med en kommentar om statskuppens möjliga konsekvenser för Sovjetunionen, t ex ifall hjälpen från utlandet skulle dras in. Paralleller drogs också med tidigare kupper, som när Nikita Chrustjov avsattes, och med händelserna i Tjeckoslovakien 1968. Man funderade också kring de tänkbara följderna för Estland.

För rapporten svarade Harri Tiido, kommentator på Estlands Radio. Han hade vakten och skulle göra morgonens utlandsöversikt. Tiido skapade genast en distinkt stil för rapportering av krisen. Han blandade sina egna kommentarer med kompletterande information som hämtats från utländska radiostationer. Samtidigt försökte radion ge människorna en viss trygghetskänsla, så mycket det nu var möjligt med de dramatiska händelser som tilldrog sig utanför studioväggarna.

De utrikesredaktörer som händelsevis var på plats den morgonen, stannade i tjänst till nästa dags morgon. Under de dagar som kupp-försöket varade bröt inte Estlands Radio sin sändning för ett enda ögonblick. Den blev ett stöd för det estniska folket, eftersom i praktiken all grundläggande **operativ** information kom via radion.

Erfarenheter av krisinformation

Detta byggde på tidigare erfarenheter som Estlands Radio haft av s k operativ information: sändningar under midsommarhelgen som gick i etern dygnet runt och händelserna i Litauen i januari 1991 som följdes utan avbrott. Mekanismen, samarbetsformerna och koordinationen hade redan prövats. Men varje ny händelse, som innebar att radion fick en operativ informationsfunktion, skapade sin egen stil och sin egen infallsvinkel. I januari 1991 skedde de dramatiska händelserna i Estlands nära grann-skap. Nu fanns dramatiken på egen mark.

Under den första kuppdagen var Estlands Radio den enda kanalen för operativ information till dess att TV började sina sändningar på kvällen. Den avgörande faktorn under kuppförsökets dagar var i hur hög grad

befolkningen var informerad. I Estland tog etermedierna med framgång på sig uppgiften att informera.

Under det första kuppdygnet var Estland särskilt sårbart, eftersom landet i praktiken saknade statsöverhuvud. Statsministern var på resa i Sverige tillsammans med vice talmannen i Estlands Högsta Råd Marju Lauristin. Högsta Rådets president Arnold Rüütel var på semester - för första gången på tre år. Han återvände genast och kunde fatta beslut i väsentliga frågor. Statsministern återvände nästa dag. Under tiden fungerade finansministern Leimann som regeringsföreträdare.

Hur berörde kuppen Estland?

Under kuppens första timmar visste ingen i Estland vad som hänt. Hade sovjetisk militär trupp skickats till Estland? Vad innebar undantagstillståndet egentligen? Var Estland överhuvud taget berört? Kommitténs tillkännagivande var mycket vagt i dessa frågor. Först kring 9-tiden på den första kuppdagens morgon började det komma några konkreta meddelanden om undantagstillståndets tillämpning när det gällde Estland.

Då visste man redan att Tallinns hamn var blockerad. Passagerarfartyget "Sinilind" från Helsingfors hade inte släppts in till terminalen utan uppehållits på redden. Det kom ett meddelande att det Baltiska militärområdets befälhavare tagit på sig alla maktbefogenheter i enlighet med undantagstillståndet. Redan kom de första rapporterna om att militärt styre skulle införas i vissa distrikt. Folk började genast ringa till Estlands Radio för att meddela var och när de observerat militärförband i rörelse.

Under eftermiddagen blev hamnarna fria och fartygen fick röra sig fritt. Passagerare, som befunnit sig på de kvarhållna fartygen, kunde intervjuas av massmedierna.

Flygblad på ryska

Som första regeringsföreträdare framträdde finansminister Leimann i radio. Hans huvudbudskap var att man måste upprätthålla freden. Radion vidarebefordrade så mycket nyheter som möjligt såväl från Estland som från Sovjetunionen samt från utländska källor. Företag och organisationer började mobilisera försvar av lokaler och sätta upp vaktgrupper. Till det yttre så gick allt som förut. Affärer höll öppet, folk arbetade. Men den psykologiska pressen var stor.

Det uttalande som Rysslands president Boris Jeltsin gjorde om kuppen redan den första dagen fick stor betydelse för motståndet. Ett avgörande steg i Estland var att snabbt trycka Jeltsins uttalande som flygblad (främst på ryska) och sprida flygbladen i städerna och till de i Estland stationerade sovjetiska militära enheterna. Dessa flygblad spelade en stor roll också när det gällde att informera personalen i de militära enheter som skickades till Estland. Informationen började i samma ögonblick som de överskred gränsen. Den ryskspråkiga befolkningen och militären

hade till stor del gått miste om all sann, realistisk och verklig information om vad som egentligen var på gång. De visste inget om vad Rysslands regering och parlament hade för sig och heller inget om reaktionerna på Kommitténs agerande.

Tvåspråkiga sändningar

Även Estlands Radio och TV ställde om sin verksamhet för att kunna sprida den typen av information. De ryskspråkiga sändningarnas andel ökades kraftigt. Vissa sändningar blev tvåspråkiga och leddes av två olika sändningsledare - en estnisk- och en ryskspråkig. Frågor framfördes och besvarades på båda språken. Landet stod inför ett stort hot och enda sättet att avvärja det var att mobilisera hela Estlands befolkning, oberoende av nationalitet.

Denna information förmådde också att neutralisera de politiska motsättningarna mellan de etniska grupperna. Sannolikt var det tack vare denna information som praktiskt taget ingen politisk kraft av betydelse i Estland ställde upp på kuppmakarnas sida. Det förekom heller inga möten eller demonstrationer till stöd för Kommittén.

Information istället för våld

Både lokala och centrala myndigheter i Estland gav högsta prioritet åt information. Det gällde att så långt det var möjligt informera både befolkningen och de främmande trupperna.

En kolonn pansarbandvagnar överskred gränsen sent på kvällen den första kuppdagen. Under hela framryckningen mot Tallinn försökte ester att informera truppstyrkan om händelserna. Överallt där pansarkolonnen rullade fram drev lokalbefolkning och lokala ledare upplysningsverksamhet. Kolonnen togs emot lugnt och godmodigt för att på alla sätt undvika konfliktsituationer som skulle kunnat leda till väpnat våld. När pansarkolonnen nått Tallinns stadsgräns togs den emot av företrädare för Tallinns kommun. Vid två tillfällen fick trupperna också träffa statsministern.

Överdramatisering

Det undgick förstås inte personalen på Estlands Radio vilken betydelse den hade fått när det gällde att sprida information. Detta gick några åt huvudet och ledde till missar. Till exempel förlorades den vanliga strukturen i nyhetssändningarna. Folk visste inte längre när de säkert kunde höra nyheter. Radion s a s spelade över när det gällde operativ information. Men med tiden normaliserades sändningarna.

I den spända situation som rådde var det naturligt att det förekom överdramatisering. Ett av de värsta exemplen inträffade under natten till onsdagen, vid 5-tiden på morgonen. En reporter vädjade till alla att väcka sina grannar och slå på grytlock och pannor för att göra folk uppmärksamma på att det skulle komma ett viktigt meddelande. Man kan

nog bara föreställa sig vad människorna trodde i det ögonblicket. De stannade vid radion och väntade tålmodigt. De väntade och väntade, men något vidare meddelande kom aldrig. Lyssnarna hade helt enkelt glömts bort. Folk frågade sig om det var ett missriktat skämt i arla morgon från sändningsledningen.

TV slås ut

I själva verket ägde just då dramatiska händelser rum, som kom att påverka hela informationssystemet. Teletornets nedersta våningar hade erövrats av sovjetiska jägarsoldater. Estlands TV och de tre ryskspråkiga TV-programmen släcktes fram till 19-tiden på onsdagen. Den mörkläggning som redan hänt på andra håll i Sovjetunionen hände nu också i Estland. Estlands Radio kunde ensam fortsätta att sända och fick därigenom en ledande roll.

Både estnisk TV och radio hade dock redan hunnit att utförligt rapportera om de viktigaste parlamentariska händelserna i Estland, nämligen när parlamentet på måndagen antog en resolution mot kuppen och tisdagens möte när Republiken Estland proklamerades som oberoende stat.

Helt naturligt förekom under kuppdagarna felaktig information i Estlands Radio vid flera tillfällen. Som regel rörde det sig om överdrivna lokala rapporter. Ett paniksyndrom - skräcken har stora ögon - gjorde sig gällande.

Civilmotstånd

Estlands Radio gjorde också mycket för att förbereda folket på civilmotstånd. Radion lärde ut regler om hur man skulle bete sig gentemot de sovjetiska styrkorna. Man förklarade vad begreppet civilmotstånd innebär. Detta är ett nytt begrepp i det estniska politiska livet.

Till informationspolitiken hörde också att förbereda folket för ett läge, då Estland kunde vara ockuperat av de styrkor som satts in mot landet. Den centrala frågan var hur man skulle informera omvärlden. Vad som skedde i Estland fick inte bli fördolt, hemlighållet för Väst.

Å ena sidan meddelade radion upprepade gånger telefon- och faxnumren till nyhetsredaktionerna på Radio Free Europe och Radio Sweden (Sveriges Radios kortvågssändningar till utlandet). Dessa nummer repeterades ständigt inför hotet att Estlands Radio skulle komma under militär kontroll. Å andra sidan gavs maximalt utrymme även för information om utländska stationer som sände på estniska (stationsnamn, frekvenser, sändningstider) - också detta med tanke på en eventuell ockupation. Aldrig förr har man gjort så mycket reklam för utländska radiostationer som under kuppdagarna.

Dessa åtgärder vidtogs för den händelse kuppen skulle lyckas och Estlands Radio tvingades inställa sin verksamhet eller om ett läge skulle

uppstå då informationen styrdes av företrädare för Kommittén. Förutsättningar skapades för att dels omvärlden skulle fortsätta att få informationer om läget i Estland, dels för att den estniska befolkningen genom utländska nyhetsmedier skulle kunna fortsätta att följa utvecklingen i Estland och utomlands.

Finsk och rysk TV

När Estlands TV tystnat under den sista kuppdagen hade drygt en tredjedel av Estlands befolkning möjlighet att följa finska TVs tidiga morgonsändningar, som givetvis ägnades åt kuppförsöket i Sovjetunionen. I de delar av landet där det finns möjlighet att ta in TV-stationer från Ryssland kunde befolkningen följa olika sovjetiska TV-kanaler. Kommittén behärskade t ex inte Leningrads (nu S:t Peterburgs) TV. Även Rysslands TV, som stödde Jeltsin, fungerade som den brukade.

Det tog också tid för Kommittén att slå under sig den centrala sovjetiska TV-kanalen. Under kuppförsökets första dag återgav nyhetsmagasinet "Vremja" i centraltelevisionens kanal 1 ett trovärdigt reportage om hur folk reagerade på kuppen. Hur detta kunde slinka igenom i en kanel styrd av Kommittén är en gåta! Det blev också det sista fria reportaget under kuppdagarna. Rysslands och Leningrads TV gjorde däremot ett ärligt jobb hela kuppen igenom.

Till denna studie har fogats en tablå över Estlands Radios sändningar under det sista kuppdygnet. Det är en enkel sammanställning över vilka rapporter som radion sände och korta referat av innehållet i dessa rapporter. Tablån ger en överblick över vilken information som nådde folket i Estland under det sista kuppdygnet. Den borde tala för sig själv.

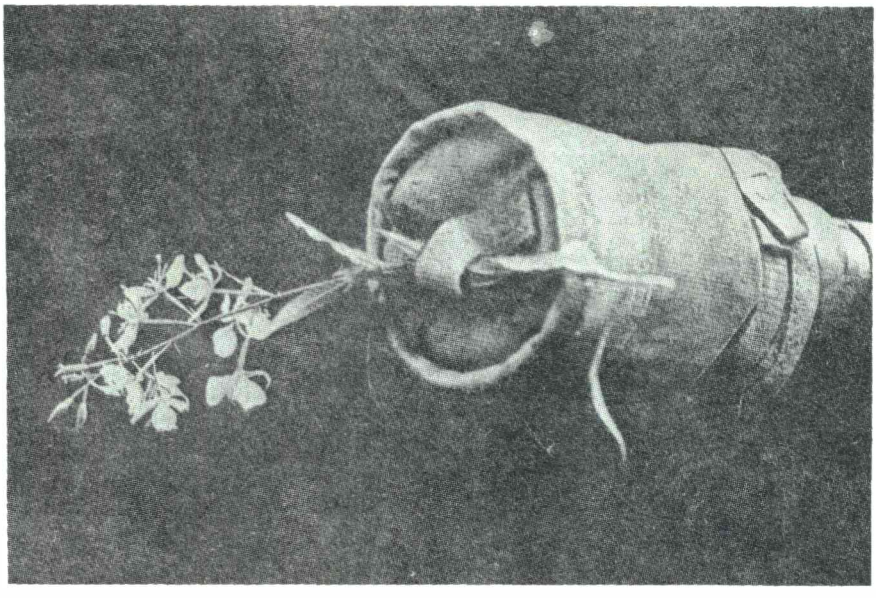

Påsar drogs på kanonrören. Åter kan man njuta av blomdoften. Gorbatjov är åter vid makten, Estland har förklarat sig självständigt. Idag kan man åter andas lugnare. Foto: ETA. (Bild och text Rahva Hääl, 91-09-22)

Estniska radions nyhetssändningar 21 augusti 1991, tredje kuppdygnet

Korta referat av innehållet i nyhetssändningarna

Nattradio 0000 - 0530

0100-0430

Sporadisk information om händelseutvecklingen utan fasta hållpunkter.

0130

Leningrads TV sänder en film om kuppen i Sovjetunionen

0440 - 0530

TV-tornet har ockuperats av ca 30-50 jägarsoldater (som anlänt dagen innan). Soldaterna har tagit andra våningen och slagit sönder några montrar, fönster och glasdörrar.

Radio Free Europe ska sända kl 1200. Frekvensangivelse. Innan speakern läser detta uppstår en mycket lång paus, sedan kommer ett stammande meddelande att pappret förkommit, sedan åter en lång paus innan informationen läses upp.

Från teletornet ringer A Eiche, ledamot av kommunfullmäktige i Tallinn. Han ger en överblick över vad som händer där. Hissarna är satta ur funktion. Trupperna väntar på pansarfordon för att agera.

Pansarfordonen har anlänt till teletornet. Telefonintervju med Morozov, chef för teletornet. Han har rumsarrest på sitt kontor. TV-sändaren stängdes av tornets egen arbetskraft efter hotelser från soldaterna. Man väntar på högre befäl för att förhandla, oklart om vad.

Estlands Radio uppmanar folket att försvara teletornet. Information om bussar som går genom staden.

Estlands Radio uppmanar folk att komma till TV- och radiohusen och tekniker att komma till teletornet. Kvinnor och barn uppmanas att stanna hemma.

0530 - 0900

Uppmaning till cateringföretag: försvararna vid TV- och radiohuset behöver mat.

Två gånger uppmanas folk att väcka grannarna genom att föra oväsen eller ringa på dörrklockor. Förklaring: de hemska nyheterna verkar ännu hemskare om man är sömnig.

Appell från kvinnoförbundet om mat till försvararna.

Rekommendation till försvararna av TV- och radiohusen att ta med hjälmar.

Meddelande från Arnold Rüütel: i ottan har det skett överläggningar med de sovjetiska stridskrafterna. Dessa har lovat att inte vara först att använda vapenmakt mot befolkningen. En vädjan om att inte provocera trupperna.

Obekräftat meddelande att försvarsminsiter Dimitri Jazov har trätt tillbaka och ersatts av generalstabschefen M Moissejev (Reuter). KGB-chefen Krjutshkov har trätt tillbaka eller avskedats (Rysslands representation i Tallinn).

Premiärminister V Pavlov har trätt tillbaka p g a högt blodtryck och har ersatts av sin ställföreträdare Doguzijev.

Dementi om Krjutshkovs avsked. Ryske statsministern har talat med Krjutshkov.

Information om Rysslands utrikesministers BBC-intervju från Paris. Kozyrev erkänner Estlands självständighet och uppmanar EG att erkänna de baltiska staterna.

Det uppges att vicepresident Gennadi Janajev inte längre behärskar läget i landet. De enda som har reell makt och kontroll över situationen är KGB och Krjutshkov.

1500 - 1535 Ekot klockan tre

BNS (Baltic News Service):

> Kl 1100 sammanträdde Rysslands Högsta Sovjet. På dagordningen: den politiska situationen i Ryssland.
> Krjutshkov har föreslagit Jeltsin att tillsammans åka till Krim för att hämta hem Gorbatjov. Rysslands Högsta Sovjet fann det bäst att Jeltsin stannade i Moskva.
> Litauens statsminister G Vagnorius har sänt ett sympatitelegram till Rysslands ledning.

Radions korrespondent J Raudsepp från Moskva:

> Rykten i Moskva om sprickor i Kommittén.
> Lukianov (Högsta Sovjets talman) erkänner att Kommitténs verksamhet strider mot författningen.

Mötet i Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté (som skulle ägt rum 21 augusti) har uppskjutits, eftersom Ivasjko (vice generalsekreterare) kräver att Janajev först träffar Gorbatjov.
Rysslands Högsta Sovjet beslutar att sända en delegation till Krim.
Flygfältet Sheremetjevo II har stängts.

CNN:

Kommittén har angripit flygfältet Vnukovo. Trupper lojala till Rysslands Högsta Sovjet försvarar.

Från Viljandi:

Kommunledningens sammanträde har ställts in. Istället har man mött företrädare för de sovjetiska trupperna. Befälhavarens ställföreträdare menar att det är straffbart att sprida flygblad om Jeltsins uttalande på det område som behärskas av trupperna.

Från Toompea (Domberget) (Regeringen och Högsta Rådet):

Högsta Rådet debatterar tilläggsbudgeten.
Regeringen sammanträder.
Presentation av ett tillkännagivande till alla invånare i Estland från Tallinns garnision. I tillkännagivandet sägs att man underställer sig Kommittén och ska uppfylla dess dekret. Syftet är att upprätthålla ordningen, men att ingens medborgerliga rättigheter ska kränkas. Trupperna har fått kategoriska order att inte vara först att använda vapen mot civila.
Uppläsning av en appell från Hemvärnet till dess medlemmar.

"H Tiido comments":

Stor utrikespolitisk aktivitet i Ryssland. Den 19 augusti reste Jeltsins ekonomiske rådgivare Kagarlovski till London och träffade John Major 21 augusti. Major hade svarat i allmänna ordalag på frågan om de baltiska staternas självständighet, det viktigaste var att Gorbatjov kom åter till makten. Thatcher och Mitterrand hade för första gången ringt till Jeltsin.
Prognos: Juntan splittras. Förvirring i armén.

BNS:

Lettlands Högsta Råd beslutade om självständighet.
Läget oförändrat i teletornet.

TASS - ETA (Estniska telegrambyrån)

Alla Kommitténs medlemmar har åkt till Vnukovo-flygfältet, okänt varför.

J Raudsepp:

Kantemirovdivisionen närmar sig Rysslands Högsta Sovjet och har fått order att skjuta skarpt. Kaukasiska divisionen når stadens centrum.
Rysslands vicepresident Alexander Rutskoi vänder sig till försvararna av Rysslands Högsta Sovjet: bilda kedja 50 m från byggnaden, använd endast övertalningsmetoder.
Rysslands försvarministers dekret nr 2: alla militära enheter i Ryssland beordras att inte lyda Kommitténs order och att inte gå mot folket. Denna order måste verkställas senast kl 1800 den 21 augusti.

Information från Harju läns larmcentral: telefonnummer som man kan ringa vid nöd.

1600

BNS:

Ett plan har avgått från Vnukovo med Kommitténs medlemmar, dvs Jazov, Krjutshkov och andra som kom i fem ZIL-limousiner.
Simferopols flygfält har fått order att inte låta planet landa och sända det tillbaka till Moskva.

16.20

J Raudsepp:

Kl 1530 lämnade pansarfordonen Moskvas centrum via ringvägen. Enligt obekräftade uppgifter från Rysslands Radio har kuppanstiftarna gripits.
Enligt "Eko Moskva" är ett plan i luften på väg mot Krim med Lukianov och Ivasjko. Ett annat plan startar med Primakov, Silajev, Rutskoi m fl sändebud från Rysslands Högsta Sovjet.

1625

Meddelande till hemvärnsmän i Västra Virumaa. Bussar går från Rakvere till Tallinn för att försvara TV- och radiohusen.

1630

A Ööveli har meddelat: sex fordon typ GAZ 66 har anlänt till teletornet med ca 100 soldater. Skicka genast byggmaskiner som kan upprätta hinder till Toompea och till bron över Vasalemma å!

1645

Repetition av meddelandet om att Kommitténs medlemmar är på väg till Krim och om överenskommelsen mellan Rysslands Högsta Sovjet och Ukrainas regering att inte låta planet landa i Simferopol.

1700 Nyhetssändning

A Öövelis meddelande om en ny attack mot teletornet upprepas, likaså hans vädjan om byggmaskiner.

Meddelande från Rysslands Radio angående ett sammanträde på det sovjetiska försvarsdepartementet. Beslut att dra tillbaka truppstyrkor från de områden som omfattas av undantagstillståndet och sända tillbaka dem till deras ordinarie garnisoner.

Meddelandet om det Lettiska Högsta Rådets beslut 21 augusti upprepas.

Enligt BNS har en operativ stab bildats i Kohtla-Järve (en industriort med stark rysk dominans), som lyder Kommitténs direktiv och endast vidarebefodrar Kommitténs meddelanden.

Meddelande om Radio Sweden, sändningstider och frekvenser.

"H Tiido comments":

> Styrkor dras tills vidare endast tillbaka från Moskva, i enlighet med det sovjetiska försvarsministeriets beslut.

1720

Matti Kirotar från teletornet: Kl 1700 anlände 6 pansarskyttefordon och 100 soldater. Hindren har avlägsnats.

1730

Savisaar och general Melnitsuk har anlänt till teletornet.

1804

E Kivilo har återvänt från teletornet:

> Upprepar meddelandet att Melnitsuk och de estniska regeringsföreträdarna Savisaar, Vare och Raidla anlänt till teletornet. Läget är lugnt, men många kvinnor och barn finns i närheten. I natt sågs också flera berusade män.

1830

Meddelande från teletornet. Soldaterna avlägsnar sig. Privatbilar bör köras bort så att stridsfordonen kan dras tillbaka.

1835

BNS:

Ca kl 1300 anlände 4 stridsvagnar till Lettiska Tele- och Radiokommittén (20 m från Lettiska Högsta Rådets byggnad). Jägarsoldater beordrade folk att ge sig iväg inom några minuter. När detta inte skedde, sköt de gas och skingrade folket. Högsta Rådets byggnad, där Lettlands parlament diskuterade självständighetsdeklarationen, omringades. Efter 20 minuter var folket tillbaka och stridsfordonen retirerade.
Lettiska Tele- och Radiokommitténs vice ordförande avled på sjukhus, ordföranden är försvunnen.

1845

Från Moskva meddelas att kommendanten upphävt utegångsförbudet. Det meddelas att Estlands TV börjar sända kl 1900.

1850

BNS:

Enligt obekräftade uppgifter har Kommitténs sju medlemmar arresterats.
Försvarsminister Jazov har begått självmord. Han ersätts av generalstabschefen Moissejev, som förhandlar med Rysslands Högsta Sovjet.

1900 "Världen idag"

Repetition av BNS meddelande om arresteringen av Kommitténs medlemmar och Jazovs självmord.

Enligt Finlands TV har Sovjetunionens Högsta Sovjet annullerat alla Kommitténs dekret.

Enligt TASS har Danmarks utrikesminister tillkännagivit att Danmark erkänt Estland redan år 1920 och aldrig har tagit tillbaka erkännandet. Han ser fram emot att åter samarbeta med de baltiska staterna.

Enligt Jeltsins medarbetare L Stuchanov startar Gorbatjovs plan kl 2000 mot Moskva.

Jeltsin har haft telefonkontakt med Gorbatjov, men samtalets innehåll är inte känt.

1925

Meddelande att soldaterna lämnat teletornet kl 1905.

2000 Dagens Eko

Repetition av meddelandet om Gorbatjovs återresa till Moskva.

"Baltika" lyckades få telefonkontakt med Gorbatjov, som är vid god hälsa.

TASS vidarebefordrar en order från ledamöterna Bakatin och Primakov i det av kuppmakarna upplösta nationella säkerhetsrådet att dra bort alla stridsfordon från gatorna och ge Gorbatjov tillfälle att framträda offentligt.

J Raudsepp från Moskva:

> Repeterar meddelandet om försvarsdepartementets beslut att dra tillbaka militära enheter.
> Man har begärt att TV ska sända information om sammanträdet i Rysslands Högsta Sovjet. TV-chefen Kravtjenko vägrar, eftersom han vill konsultera medlemmarna i Kommittén.
> Rysslands TV har återupptagit verksamheten och sänt ett avsnitt av Jeltins framträdande.
> Repeterar meddelandet att Kommitténs medlemmar flugit till Krim kl 1830.

Stridsfordon och soldater har lämnat teletornet kl 1905. Enligt Raivo Vare tog underhandlingarna två timmar. Soldaterna kunde inte tro att läget i Moskva ändrats så mycket.

Hemvärnet tackar företag som sänt byggmaskiner till objekt som skulle försvaras. Det behövs inte ytterligare materiel. Hindren stannar på plats tills läget stabiliserats.

S Kallas informerar om strejken: drygt 440 000 personer har deltagit.

Jägarsoldater har synts på Tallinns flygplats.

Repetition av vad Lettlands Högsta Råds presscenter meddelat om händelserna vid Högsta Rådets byggnad mellan kl 1300-1500.

Meddelanden från Litauens hemvärnsstab: I Klaipeda förbereder sig soldater på stormning. Vapen har även utdelats till civila (s k internationalister). Litauiska Jägarförbandens byggnad i Kaunas har ockuperats.

Meddelande från Viljandi län: en folkdelegation besökte de sovjetiska styrkorna. Den fick inte tillstånd att läsa upp ett upprop. Armén lyder under försvarsministern i Moskva.

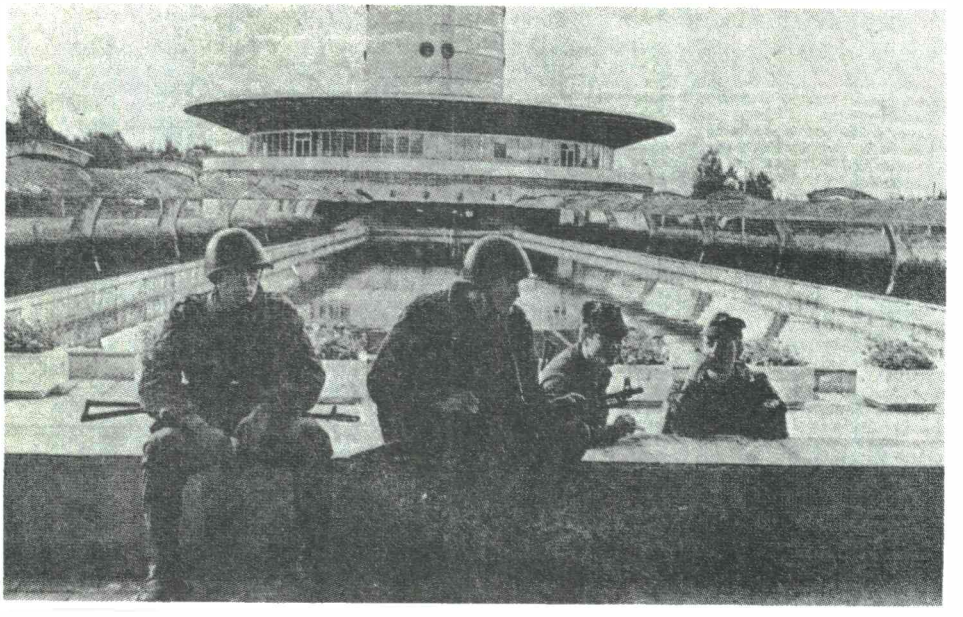

I går morse klockan 07.30 utanför Tallinns teletorn. Förhoppningsvis var det statskuppens sista dag. Foto: Erik Prozese (ETA). (Bild och text Päevaleht 91-08-22)

Var sökte man information?

av Göran Stütz

Under kuppens sista dag genomförde Saar Poll Ltd telefonintervjuer. Ett antal personer tillfrågades om sin inställning till statskuppen och om andra aktuella spörsmål dessa dagar såsom t ex utropandet av Republiken Estlands självständighet. Ytterligare en telefonstudie gjordes i Tallinn veckan efter kuppförsöket. Ämnet för denna var genom vilka kanaler man sökt nyheter och information under de tre kuppdagarna. Resultatet av denna studie ska presenteras mer utförligt i det följande.

Intervjuerna i de två datainsamlingarna utgick från telefonnummer, som ställts till förfogande för Saar Poll Ltd från Telefonbolagets räkenskapsavdelning. Intervjupersonerna valdes efter följande matris: den äldste mannen, den äldsta kvinnan, den yngste mannen, den yngsta kvinnan i respektive hushåll. Endast en person i hushållet intervjuades. Intervjuerna var dels estniskspråkiga, dels ryskspråkiga. Ester intervjuades endast på estniska, ryskspråkiga endast på ryska.

Totalt ingår 407 personer 18 år och äldre i den förstnämnda studien, medan 499 personer ingår i den andra. Det är naturligtvis svårt att avgöra i vilken utsträckning de tillfrågade är representativa för Estlands eller huvudstadens befolkning. Den sociala strukturen bland hushåll med telefon motsvarar sannolikt inte strukturen i den estniska befolkningen - kanske inte ens i Tallinns befolkning. Vilka skillnaderna kan vara har ännu inte undersökts i Estland.

Vilka informationskällor var viktigast under kuppdagarna?

Mycket tydligt framgår de estniska nyhetskällornas betydelse. Över 80 % av de tillfrågade upplever dessa som viktiga nyhets- och informationskanaler under dessa turbulenta dagar (*tabell 1*). Sovjetunionens centrala medier nämns också av många. På tredje plats kommer finländska medier. Speciellt är finsk radio och TV viktiga för Tallinns befolkning. Man kan i huvudstaden och med god kvalitet se fyra finska TV-program samt ta emot finsk FM-radio. En dryg fjärdedel upplever utländsk (kortvågs-)radio som viktiga källor till nyheter och information under de tre kuppdagarna.

Stora skillnader mellan ester och övriga

En jämförelse mellan ester och nationella minoriteter visar på stora skillnader i värderingen av nyhetskällorna. Sannolikt föreligger skillnader i uppfattning om dessas betydelse även under normala förhållanden, men i ett extremläge torde bilden bli mer uttalad. För minoriteterna hade estniska nyhetskällor avsevärt mindre betydelse än för esterna själva (69 mot 98 % anser dem betydelsefulla).

Det kan förmodas att esterna under kuppdagarna lyssnade mycket frekvent på den estniska radion. För minoriteterna i landet fanns ingen sådan informationskälla på "hemspråket". Minoriteterna har allmänt blygsamma kunskaper i det estniska språket. Därför är deras huvudsakliga informationskälla TV- och radiosändningarna från Moskva, som återutsänds över Tallinns teletorn. Sovjetiska medier i Estland - i första hand den ryskspråkiga pressen - framhålls därför föga förvånande av många i minoritetsgruppen som betydelsefulla nyhetskällor.

Informationstörst bland ryssar?

Under kuppdagarna utökade visserligen estnisk radio och TV sina ryskspråkiga nyhetssändningar. Men många gånger var dessa kaotiska och ganska summariska. Några iakttagelser i undersökningen påvisar "hungern" efter information i minoritetsgruppen.

Nästan en tredjedel i minoritetsgruppen framhåller finska medier som viktiga källor till nyheter och information. Detta trots att minoriteternas kunskaper i finska språket allmänt är ringa. Jämfört med esterna förlitade sig minoriteterna också i något större utsträckning på personliga kontakter, vad nu dessa kunde ge informationsmässigt. I lika stor utsträckning som bland esterna pekas också på den utländska radions betydelse. Detta indikerar att det måste förelegat en informationsbrist i minoritetsgrupperna. En allmän iakttagelse är att dåligt informerade individer i ett krisläge aktivt börjar söka information varhelst de kan finna den - med alla risker det innebär för desinformation, rykten, missförstånd osv.

Bristen på information för minoritetsgrupperna visar sig också i att över hälften av de minoritetsföreträdare som lyssnade på utländsk radio under kuppdagarna härigenom ofta fick information *snabbare* än om de använt något inhemskt nyhetsmedium (*tabell 2*). Knappt 1/5 av esterna delar denna uppfattning. Nästan 60 % av de ester som lyssnade på utländsk radio menar att de sällan eller aldrig fick information snabbare den vägen än via inhemska informationskällor; bara 15 % av de radiolyssnande minoritetsföreträdarna håller med om detta.

Yngre mer intresserade av information från Finland

Bedöms betydelsen av informationsskällor olika beroende på individens bakgrund (tabell 1)? Visserligen kan en eller annan informationskanal prioriteras något olika men några större skillnader finns egentligen inte om man ser till kön, ålder och utbildning. Männen nämner oftare än kvinnorna finska medier och utländsk radio som viktiga informationskällor under kuppdagarna. Kvinnorna lade under kuppen något oftare än männen vikt vid muntlig information.

Det är vanligare bland yngre än bland äldre att framhålla finska informationskällor. Här spelar det säkert in att äldre allmänt sett har sämre kunskaper i finska än yngre. Samma tendens finns också om låg- och högutbildade jämförs. Intressant är att betydelsen av såväl estniska som andra medier tenderar att minska i högre åldrar. Det framgår inte

vad det beror på: om äldre i större utsträckning söker sig till informationskällor som inte finns med i tabellen, om de fäster mindre avseende vid information överhuvud taget eller på någon annan orsak.

Lyssnandet på utländska radiostationer

En tredjedel uppger att de lyssnade på utländska radiostationer under kuppdagarna. Det är oftast män, personer i åldern 30-54 och något oftare personer av estnisk nationalitet. Bland lågutbildade lyssnade ca 1/4 på utländsk radio mot nästan hälften (48 %) bland de högutbildade.

Utländska kortvågsstationer

Sedan de sovjetiska myndigheterna för några år sedan upphörde att störa utländska radiosändningar har de flesta kortvågsstationer blivit ungefär lika hörbara i Tallinnområdet. Den enskildes val av radiostation beror i första hand på språkkunskaper, alternativt på hur ofta eller länge de olika radiostationerna sänder på estniska samt förstås på den egna radioutrustningen. Relativt sett något fler ester än minoritetsföreträdare lyssnade på utländska radiostationer under kuppdagarna; esterna hade - på grund av bättre språkkunskaper - fler stationer att välja mellan.

Som tidigare nämnts kan man i Tallinnområdet ta emot finska YLE på FM-bandet. På kortvågsbanden kan man bl a välja mellan följande stationer:

* Voice of America, den officiella amerikanska informationskanalen, som sänder på en rad olika språk, bl a ryska och estniska

* British Broadcasting Corporation (BBC), som bl a sänder på engelska och ryska

* Radio Free Europe/Radio Liberty, som ligger i Tyskland och delvis sponsras av den amerikanska staten. Radio Free Europe sänder bl a på estniska och Radio Liberty på ryska

* Radio Sweden, Sveriges Radios utlandsavdelning, som nyligen börjat sända även på estniska.

Vilken station lyssnade man på?

Till vilka utländska radiostationer vände man sig (*tabell 3*)? Radio Liberty (ryska) samlade den största publiken (17 %) med den finska radion på andra plats (13 %). Vissa köns- och åldersskillnader noteras när det gäller valet av station, men mer intressant är att studera nationella skillnader. Som framgått lyssnade man främst till sändningar på det egna språket. Men esterna lyssnade i större utsträckning på såväl ryskspråkiga stationer som på stationer som sände på andra för dem främmande språk än vad minoritetsföreträdare lyssnade på estniskspråkiga utländska radiostationer.

Hur ofta lyssnade man?

När det gäller lyssningsfrekvensen blir bilden osäker eftersom undersökningen gjordes veckan efter kuppen. Dessutom är vissa jämförelsegrupper små. Studien visar att över 40 % lyssnade ständigt, alternativt flera gånger om dagen, på "sin" station (*tabell 4*). Strölyssnarna - som lyssnade på utländsk radio mindre än en gång om dagen under kuppdagarna - ligger kring 10 % av alla radiolyssnare. Utländska radiostationer synes därför ha varit viktiga källor till nyheter och information under statskuppen. De stationer, som totalt sett samlade den största publiken - Radio Liberty och finska YLE - hade också den största andelen frekvent lyssnande.

Reklam för Radio Sweden

De estniskspråkiga sändningarna i Radio Sweden utgjorde en ringa del i det totala medieutbudet och hade pågått endast en kortare tid före kuppen. Det kan därför tyckas vara en prestation att samla en publik om ca 2 %.

Radio Free Europe och Radio Sweden blev föremål för en reklamkampanj under kuppdagarna. Från andra kuppdagen gavs i Estlands Radio upprepade gånger upplysning om på vilka frekvenser och på vilka tider man kunde lyssna på dessa två utländska stationer. Samtidigt meddelades på vilka telefonnummer som allmänheten kunde ringa in nyheter till stationerna om vad som skedde runt om i Estland. Detta var en medveten åtgärd för det fall militären skulle ta över radiosändarna och befolkningen av denna anledning riskerade att bli utan information. Samtidigt säkerställdes att omvärlden skulle få reda på vad som hände i Estland.

En sådan incident inträffade också för televisionens del på den tredje kuppdagens morgon. Som tidigare berättats besatte stormtrupper då teletornet i Tallinn. Man kunde inte längre se varken Estlands TV eller de tre TV-program som transmitterades från Sovjetunionen. För Tallinnborna kvarstod dock möjligheten att se finska YLEs fyra TV-program. Den som hade parabolantenn kunde förstås fortsätta att följa utländska satellit-TV-program. Eftersom teletornet inte slagits ut fullständigt kunde Estlands Radio fortsätta sina sändningar därifrån.

Vad sökte den som lyssnade på utländsk radio?

Varför lyssnade man på utländsk radio? Tre, inte helt åtskilda, motiv dominerar (*tabell 5*). I första hand sökte man den vägen information som man annars inte kunnat få, för att helt enkelt få "senaste nytt" samt därför att man ville veta hur länderna i Väst reagerade på kuppförsöket. Ungefär hälften av dem som lyssnade på utländsk radio var ute efter något av detta. Motiven bland ester och minoritetsföreträdare skiljer sig. Om esterna oftast ville få veta hur Väst reagerade på kuppen, så sökte minoritetsföreträdarna efter information som inte fanns tillgänglig på annat håll och/eller efter nyheter om den senaste händelseutvecklingen. Den bild som framträder antyder än en gång det otillräckliga informationsutbudet för de nationella minoriteterna. Eftersom Estlands Radio trots

allt kunde fortsätta sina sändningar fanns för esternas del tillräcklig information om händelseutvecklingen. Dessa behövde inte lyssna på utländska radiostationer för att därigenom tillfredsställa sitt informationsbehov. Gjorde de det, sökte de efter kompletterande information om Västs reaktioner och/eller efter moraliskt stöd från Väst.

Konsumtion av utländska radiostationer före och under kuppen

Nästan 2/3 uppger att man inte lyssnat på utländska radiostationer före det sovjetiska kuppförsöket (*tabell 6*). Den dryga tredjedel som gjort detta består i mindre grad av kvinnor, äldre, lågutbildade och/eller tillhörande någon minoritetsgrupp.

Vilken eller vilka radiostationer hade man lyssnat på före kuppen (*tabell 7*)? I första hand ryskspråkiga sändningar över Radio Liberty och över Voice of America. Företrädelsevis är det män och personer tillhörande minoritetsgruppen som lyssnat på dessa; i betydligt lägre grad personer 55 år eller äldre. Estniskspråkiga sändningar över Radio Free Europe och Voice of America nämns också men då nästan uteslutande av ester. I dessa fall är köns- och åldersskillnaderna inte lika klara som för de ryskspråkiga stationerna. Även den finska radion anges - oftast av ester. Men för denna, i likhet med övriga stationer, är andelen lyssnare 55 år och äldre jämförelsevis liten.

Jämförs konsumtionen av de skilda utländska radiostationerna före och under kuppdagarna (*tabellerna 3 och 7*) är andelen lyssnare vanligen någon eller några procentenheter lägre medan kuppen pågår. Relativt sett tappade Voice of America flest lyssnare (särskilt bland esterna) medan den finska radion vann 3 procentenheter bland esterna.

Kuppförsöket medförde att de utländska radiostationerna fick ny publik (*tabell 8*). Fyrtiotre personer (9 %) uppger att de lyssnat på utländska radiostationer under kuppdagarna men att de *inte tidigare* gjort detta. Den tidigare omtalade reklamen i Estlands Radio om utländska radiostationer och sändningstider orsakade kanhända detta. Det är främst kvinnor, äldre och lågutbildade som utgör tillskottet. Publikbortfallet - de som brukade lyssna på utländsk radio före kuppen men som inte gjorde detta under kuppdagarna - har inte studerats.

Även om gruppen nytillkomna är liten kan det vara värdefullt att jämföra synpunkter och bedömningar i denna med synpunkter i gruppen "vana" lyssnare och i gruppen som uppger att de aldrig lyssnat på utländsk radio. De nytillkomna kan kanske betecknas som "nyfrälsta", eftersom information om skeendet under kuppdagarna verkar ha varit av stor betydelse för dem.

I gruppen "nyfrälsta" lägger man t ex större vikt vid flera av informationskällorna än man gör i de bägge andra grupperna. Särskilt stor skillnad noteras naturligtvis för utländska radiostationer. Dessa uppfattas som viktiga nyhets- och informationskanaler i betydligt större utsträckning än vad fallet är bland de tidigare, mer reguljära, lyssnarna (*tabell 9*).

De som tidigare lyssnat på utländsk radio och som också gjorde det under statskuppen anger som skäl att de på detta sätt fick information som inte var tillgänglig på annat håll, för att få "senaste nytt" och/eller att få reda på reaktionerna i Väst (*tabell 10*). De "nyfrälsta" delar i stort dessa motiv.

Grundorsaken varför de nytillkomna lyssnarna vände sig till utländsk radio är dock i första hand förknippad med kravet på information - vad är det som egentligen händer? De hade svagare motiv än andra att ta reda på hur Väst reagerade på händelserna i Sovjetunionen och/eller att söka moraliskt stöd utifrån. Detta kan tolkas som helt naturligt för förstagångslyssnarna. I en krissituation växer behovet att vara informerad om samhället, för att på ett adekvat sätt kunna orientera sig i detta. Behovet att få moraliskt stöd från andra stannar då i bakgrunden.

Nästan 40 % av dem som brukar lyssna på utländska radiostationer och som också gjorde det under statskuppen anser att de frekvent fick reda på händelser via de utländska radiokällorna innan de fick motsvarande information genom nationella medier. Förvånande nog delas denna uppfattning av enbart 1/4 av de nytillkomna radiolyssnarna (*tabell 11*). Kanske är det enkla svaret, vilket också tidigare framskymtat (tabellerna 9 och 10), att dessa personer generellt sett hade en större, bredare mediekonsumtion.

Vilken utlandsstation väljer man?

I vilken mån skiljer sig valet av utländsk(a) radiostation(er) mellan de nytillkomna lyssnarna och de reguljära lyssnarna (*tabell 12*)? Till en början kan konstateras att de tidigare lyssnarna uppenbarligen valde mellan ett större antal utländska stationer under kuppdagarna. De nytillkomna gjorde ett snävare urval. Bristande erfarenhet kan ha orsakat denna skillnad eller så konsumerades andra medier i högre grad i denna grupp än bland de reguljära lyssnarna.

Finsk radio fick den största popularitet (35 %) bland de nytillkomna. Detta kan bäst förklaras med att de finska sändningarna kan tas emot på FM-bandet. Många nytillkomna lyssnade (också) på Radio Libertys ryskspråkiga sändningar.

Utgår man från antagandet att "lyssnarbilden" i gruppen reguljära lyssnare är den normala kan man studera i vilken utsträckning de olika radiostationerna lyckades fånga upp ny publik. Radio Libertys ryskspråkiga sändningar t ex når "normalt" 56 % av de tidigare lyssnarna men "bara" 33 % av de nytillkomna. Ett gap noteras på 23 procentenheter eller en "brist" på ca 40 %. Räknat på detta sätt vann, relativt sett, BBCs engelsk- och Radio Swedens estniskspråkiga sändningar mest lyssnare. Resonemanget haltar dock. I absoluta tal så tillkom förstås mest lyssnare till de redan tidigare mest populära utländska radiostationerna som finska YLE, Radio Free Europe, Radio Liberty och BBC på ryska.

TABELLBILAGA - MASSMEDIEKONSUMTIONEN

Tabell 1. De mest betydelsefulla källorna till nyheter och information under den sovjetiska statskuppen.

		KÖN		ÅLDER				NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	18-29	30-39	40-54	55-	Estnisk	Annan
Samtliga	499	225	274	135	106	146	112	228	271
nyhetskällor:									
estniska medier	82	84	81	90	88	81	71	98	69
sovjetiska medier	60	61	58	59	59	64	55	41	75
ryska medier	42	45	39	42	44	46	33	65	50
finländska medier	46	51	41	59	47	51	21	63	31
utländsk radio	27	34	21	26	34	27	21	26	27
personliga kontakter, demonstrationer	14	12	16	16	16	14	11	11	17

Andelen som anser respektive källa viktig.

Tabell 2. Konsumtion av utländsk radio under den sovjetiska statskuppen. Hur ofta fick man information snabbare den vägen än via inhemska medier?

		KÖN		ÅLDER				NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	18-29	30-39	40-54	55-	Estnisk	Annan
Samtliga	499	225	274	135	106	146	112	228	271
lyssnade inte alls på utländsk radio	67	56	75	67	60	62	78	64	69
lyssnat på utländsk radio	33	44	25	33	40	38	22	36	31
Samtliga som lyssnat på utländsk radio under statskuppen	167	99	68	44	42	56	25	82	85
snabbare nyheter via utländsk radio än via inhemska medier:									
hela tiden	16	15	16	14	12	23	8	6	25
mycket ofta	20	20	19	25	24	14	16	11	28
ibland	16	19	10	18	12	16	16	12	19
sällan/aldrig	37	33	41	36	40	30	44	59	15
ej svar	13	12	13	7	12	16	16	12	13

Vertikal procent

Tabell 3. Utländska radiostationer man lyssnat på under den sovjetiska statskuppen.

		KÖN		ÅLDER				NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	18-29	30-39	40-54	55-	Estnisk	Annan
Samtliga	499	225	274	135	106	146	112	228	271
radiostation/språk:									
Radio Liberty/ryska	17	24	11	17	22	17	12	8	24
Radio Free Eur/estn	10	10	10	7	12	12	9	21	1
Voice of Am/ryska	11	15	8	12	16	10	5	5	16
Voice of Am/estn	7	7	7	3	8	11	6	15	1
BBC/ryska	10	11	8	7	16	10	6	4	14
BBC/engelska	2	1	2	3	1	1	1	3	1
finsk radio[1]	13	18	9	16	15	14	6	22	6
Radio Sweden/estn	2	3	2	1	3	3	3	3	2
annan	3	4	2	2	3	4	2	4	2

Andelen som lyssnat på respektive station.
1: FM-radio.

Tabell 4. Konsumtion av utländsk radio under den sovjetiska statskuppen.

	Samt-liga	KÖN		NATIONALITET	
		Män	Kvinnor	Estnisk	Annan
Samtliga som lyssnat på respektive radiostation					
Radio Liberty/ryska	*84*	*53*	*31*	*19*	*65*
hela tiden	16	13	19	11	17
flera gånger per dag	39	45	29	37	40
mindre ofta	40	36	46	42	39
ej svar	6	6	7	11	5
Radio Free Eur/estn	*50*	*23*	*27*	*47*	*(3)*
hela tiden	10	13	7	11	
flera gånger per dag	30	26	33	30	
mindre ofta	50	48	52	49	
ej svar	10	13	7	11	
Voice of Am/ryska	*54*	*33*	*21*	*12*	*42*
hela tiden	11	6	19	17	10
flera gånger per dag	30	42	10	17	33
mindre ofta	52	45	63	58	50
ej svar	7	6	10	8	7
Voice of Am/estn	*35*	*15*	*20*	*33*	*(2)*
hela tiden	17	20	15	18	
flera gånger per dag	26	20	30	24	
mindre ofta	49	53	45	49	
ej svar	9	7	10	9	
BBC/ryska	*48*	*25*	*23*	*10*	*38*
hela tiden	13	12	13		16
flera gånger per dag	35	36	35	50	32
mindre ofta	44	48	39	30	47
ej svar	8	4	13	20	5
finsk radio[1]	*65*	*40*	*25*	*50*	*15*
hela tiden	11	13	8	12	7
flera gånger per dag	40	38	44	44	27
mindre ofta	40	40	40	36	53
ej svar	9	10	8	8	13

Vertikal procent
1: FM-radio

Tabell 5. Viktigaste skälen till att lyssna på utländsk radio under den sovjetiska statskuppen.

		KÖN		ÅLDER				NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	18-29	30-39	40-54	55-	Estnisk	Annan
Samtliga som lyssnat på utländsk radio under statskuppen	167	99	68	44	42	56	25	82	85
skäl:									
för att på information som inte var tillgänglig på annat håll	56	53	62	59	57	46	72	38	74
för att få reda på reaktionerna i Väst	46	38	57	57	52	34	44	52	40
för att få "senaste nytt"	52	53	50	52	50	54	52	39	65
som moraliskt stöd	20	18	24	23	14	14	40	26	15
andra skäl	9	12	4	18	10	2	8	9	9
ej svar	11	14	7	11	10	14	8	17	6

Flera skäl kunde anges

Tabell 6. Konsumtion av utländsk radio före den sovjetiska statskuppen?

	KÖN			ÅLDER				NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	18-29	30-39	40-54	55-	Estnisk	Annan
Samtliga	499	225	274	135	106	146	112	228	271
ja	36	48	27	38	44	39	21	41	32
nej	62	50	72	61	53	58	79	58	66
ej svar	2	2	1	1	3	3		1	2

Vertikal procent

Tabell 7. Utländska radiostationer man lyssnat på före den sovjetiska statskuppen.

	KÖN			ÅLDER				NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	18-29	30-39	40-54	55-	Estnisk	Annan
Samtliga	499	225	274	135	106	146	112	228	271
radiostation/språk:									
Radio Liberty/ryska	18	29	9	19	20	21	12	11	24
Radio Free Eur/estn	12	15	11	12	14	14	9	25	2
Voice of Am/ryska	17	24	8	18	19	20	5	7	23
Voice of Am/estn	15	15	15	12	20	19	10	32	1
BBC/ryska	12	17	8	12	17	13	6	7	16
BBC/engelska	4	4	4	4	6	4	1	7	1
finsk radio[1]	12	14	10	13	15	14	5	19	6
Radio Sweden/estn	4	4	3	3	4	4	4	3	4
annan	4	5	3	3	6	5	1	4	3

Andelen som lyssnat på respektive station
1: FM-radio

Tabell 8. Konsumtion av utländsk radio före och under den sovjetiska statskuppen.

	Konsumtion av utländsk radio		
	före kuppen	enbart under kuppen	aldrig
Samtliga	80	43	268
kön:			
män	59	53	34
kvinnor	41	47	66
ålder:			
18-29 år	29	30	26
30-39	26	19	18
40-54	32	30	27
55-	13	21	29
utbildningsnivå:			
primary	7	23	17
secondary	63	51	65
higher	29	26	18
nationalitet:			
estnisk	52	49	42
annan	48	51	58

Vertikal procent

Tabell 9. De mest betydelsefulla källorna till nyheter och information under den sovjetiska kuppdagen i grupper med varierande konsumtion av utländsk radio före och under kuppen.

	Konsumtion av utländsk radio		
	före kuppen	enbart under kuppen	aldrig
Samtliga	180	43	268
nyhetskällor:			
estniska media	89	91	77
sovjetiska media	57	60	61
ryska media	47	58	34
finländska media	61	51	35
utländsk radio	54	77	
demonstrationer, personliga kontakter	14	12	14
andra	1		1

Flera källor kunde anges

Tabell 10. Viktigaste skälen till att lyssna på utländsk radio under den sovjetiska statskuppen i grupper med varierande konsumtion av utländsk radio före kuppen.

	Konsumtion av utländsk radio före statskuppen	endast under statskuppen
Samtliga som lyssnat på utländsk radio under statskuppen	122	43
skäl:		
för att få information som inte var tillgänglig på annat håll	59	47
för att få reda på reaktionerna i Väst	50	33
för att få "senaste nytt"	54	47
som moraliskt stöd	24	9
andra skäl	10	7
ej svar	10	16

Flera skäl kunde anges

Tabell 11. Hur ofta fick man först reda på händelser under den sovjetiska statskuppen via utländsk radio innan man fick reda på dem i nationella medier?

	Konsumtion av utländsk radio före statskuppen	enbart under statskuppen
Samtliga som lyssnat på utländsk radio under statskuppen	122	43
alltid	16	16
ofta	23	9
ibland	16	12
sällan	6	14
aldrig	25	40
ej svar	14	9

Vertikal procent

Tabell 12. Konsumtion av utländska radiostationer under den sovjetiska statskuppen i grupper med varierande konsumtion av utländsk radio före kuppen.

	Lyssnat på utländsk radio före statskuppen		
	ja	nej	Samtliga
Samtliga som lyssnat på utländsk radio under statskuppen	122	43	165
lyssnat på utländska radiostationer under statskuppen radiostation/språk:			
Radio Liberty/ryska	56	33	50
Radio Free Europe/estn	33	23	30
Voice of America/ryska	39	14	32
Voice of America/estn	26	7	21
BBC/ryska	32	21	29
BBC/engeska	5	5	5
finsk radio[1]	41	35	39
Radio Sweden/estn	7	5	6
annan	9	5	8

Flera stationer kunde anges
1: FM-radio

Kuppen från Estlands horisont

Under statskuppens tredje dag telefonintervjuades ett urval Tallinnbor. I undersökningen tog man reda på stödet för kuppen och huvudstadsbornas inställning i andra frågor som sammanhängde med denna. Som framgår är stödet för kuppmakarna ringa. Över 80 % anser kuppen som sådan olaglig och nästan lika många tar ett klart avstånd från kuppmakarna (*tabellerna 13 och 14*). Esterna tar unisont avstånd från kuppen. Något egentligt stöd finns inte heller i minoritetsgruppen; tveksamheten - eller villrådigheten - är utbredd.

Bilden blir analog när det gäller inställningen till olika parters agerande mot kuppmakarna i Moskva (*tabellerna 15 och 16*). Stödet både för Boris Jeltsins och för det estniska Högsta Rådets och regeringens ageranden är mycket utbrett (över 80 %). Uppfattningen i dessa frågor bland esterna är tveklös. Minoritetsgruppen är splittrad: majoriteten är visserligen för Jeltsin och regeringens agerande men 1/5 är negativa till den blivande ryske presidenten och 16 % har svårt att bedöma den estniska regeringens åtgärder.

Under den andra kuppdagen proklamerade Estland sin självständighet. Endast 2 % bland esterna är negativa eller tveksamma till denna (*tabell 17*). Avståndstagandet är betydligt mer utbrett i minoritetsgruppen (19 %) samtidigt som omkring 1/5 bland dessa inte kan ge en klar uppfattning i denna fråga.

Även om stödet för självständighetsförklaringen är massivt bland esterna är dock "bara" 2/3 av dessa beredda att själva medverka i en strejk till försvar för demokratin (*tabell 18*). Villigheten till detta är betydligt svagare i minoritetsgruppen där nästan hälften ger ett nekande svar.

Undersökningsresultaten är de förväntade; andra resultat hade varit uppseendeväckande. Emellertid påvisas vikten av opinionsmätningar i kristid. Esternas massiva stöd för den egna självständigheten kan ju inte uppfattas - nationellt och internationellt - på mer än ett sätt!

STATSKUPPEN FRÅN ESTLANDS HORISONT

Tabell 13. Uppfattning om lagligheten i kuppmakarnas pågående agerande?

		KÖN		NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	Estnisk	Annan
Samtliga	407	200	207	206	201
laglig	4	6	2	1	7
olaglig	82	83	82	98	66
svårt att säga	14	12	16	1	26
ej svar	1	1	1		1

Vertikal procent

Tabell 14. Stöd för kuppmakarna?

		KÖN		NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	Estnisk	Annan
Samtliga	407	200	207	206	201
helt och hållet	4	4	4	1	7
delvis	7	6	8	1	13
inte alls	77	80	74	98	57
svårt att säga	10	9	12	2	19
ej svar	2	2	2		4

Vertikal procent

Tabell 15. Stöd för Boris Jeltsins aktuella agerande?

		KÖN		NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	Estnisk	Annan
Samtliga	407	200	207	206	201
helt och hållet	61	66	57	84	37
delvis	21	17	25	13	29
inte alls	11	10	11	1	20
svårt att säga	6	6	5	2	10
ej svar	2	2	2		4

Vertikal procent

Tabell 16. Stöd för estniska Högsta Rådets och regeringens aktuella agerande?

		KÖN		NATIONALITET	
	Samtliga	Män	Kvinnor	Estnisk	Annan
Samtliga	407	200	207	206	201
helt och hållet	62	65	59	90	33
delvis	22	20	24	9	36
inte alls	6	6	5	1	11
svårt att säga	8	8	9	1	16
ej svar	2	2	2		4

Vertikal procent

Tabell 17. Stöd för Estlands självständighetsförklaring?

	Samt-liga	KÖN		NATIONALITET	
		Män	Kvinnor	Estnisk	Annan
Samtliga	407	200	207	206	201
helt och hållet	65	70	61	97	33
delvis	11	11	12	2	21
inte alls	10	8	12	1	19
svårt att säga	11	8	14	1	21
ej svar	3	3	2		6

Vertikal procent

Tabell 18. Beredd medverka i strejk till försvar för demokratin?

	Samt-liga	KÖN		NATIONALITET	
		Män	Kvinnor	Estnisk	Annan
Samtliga	407	200	207	206	201
ja	47	48	45	68	25
nej	31	34	29	16	47
svårt att säga	20	16	24	17	24
ej svar	2	2	2		4

Vertikal procent

Summary in English

"When everybody listened to the radio" is a study of what happened in Estonia during the coup d'état in Moscow August 19-21, 1991. The study concentrates on the "battle for information".

When the coup took place, Estonia was still negotiating for its independence from the Soviet Union. The so called Emergency Committee in Moscow that had seized power was perceived as a group of hardliners with little sympaty for Baltic independence. The leaders of Estonia were all away: the President of the Supreme Council Arnold Rüütel was on vacation, the vice speaker and the prime minister were abroad. Eventuelly the finance minister appeared as the senior government spokesman and asked people to remain calm.

On Monday 19th, the harbour of Tallinn was blockaded for some hours. Later the Soviet commander of the Baltic Military Command called Rüütel, who had hurried back to his office, to announce that he as military commander was the highest authority in the Baltic states. All outdoor meetings were prohibited and all Estonian guard forces should be disbanded. A deputy commander was dispatched as a kind of military governor to Tallinn. Later that day a column of Soviet armoured personnel carriers from Pskov crossed the Estonian border rolling towards Tallinn.

The Estonian leadership refused to cooperate, but stressed that there would be no armed resistance. The approaches to the hilltop housing the government quarters in Tallinn were blocked, riot police and unarmed Home Guard units were mobilized and the people were called to the streets. On Tuesday the Estonian Supreme Council declared Estonia an independent state.

The TV-tower is assaulted

The armoured column arrived in Tallinn on Tuesday, but the force remained largely passive as the military met in negotiations with the Estonian leadership. During the coup the regular Soviet forces garrisoned in Estonia remained loyal to the Estonian government and took no part in any actions to implement the rule of the Committee. On Tuesday night however Soviet assault troops from the armoured force occupied the TV-building and next morning tried to take the TV-tower in the outskirts of Tallinn.

The TV-tower was a key installation. Estonian FM radio programs, Estonian TV and three Russian TV-channels are transmitted from that tower. As the Estonian newspapers are notoriously slow, radio and TV became vital sources of information for the people. During Monday and Tuesday both radio and TV could transmit vital news about the coup, the declaration of independence and other political decisions.

A small group of men was defending the top floors of the TV-tower. When the Soviet troops took the lower floors, they locked the elevator and an iron door to the stairs. When the soldiers asked them to unlock the doors the defenders threatened to open the gas tubes of the fire extinguisher system. Everybody in the windowless stairwell would then suffocate. The siege continued until afternoon and the soldiers never dared to enter the transmitter room on the top floor. The TV-transmissions were closed, but the Estonian FM-radio continued to work.

When news of the collapse of the coup reached the Soviet troops they turned and left. Within hours the armoured column was heading back to Pskov. It had achieved nothing.

Civil disobedience

Various methods of civil disobedience were tried, strikes, demonstrations, road blocks, human barriers at key buildings etc. When the armoured column was heading towards Tallinn the APCs were surrounded by people in every town. The soldiers were offered news and leaflets with Russian president Boris Jeltsin's proclamation to resist the Committee. During the assault to the TV-tower the vehicles were again surrounded by people offering milk and sausages to the soldiers and holding up transistor radios giving news in Russian.

The Estonian radio worked around the clock during the coup, reporting what was happening in the Soviet Union and the reactions abroad, giving instructions to the Home Guard etc. Sometimes the reporting became confused as overenthusiastic reporters forgot to follow up their appeals and warnings or when the news were read at irregular times. As a military takeover could be imminent the radio carried regular announcements about foreign shortwave stations and the phone and fax numbers to those stations. The news service would have to be carried out over foreign stations if the independent Estonian radio would be occupied or forced off the air. The radio also started news broadcasts in Russian to serve the large Russian-speaking minority in Estonia.

Did people listen to foreign radio?

On request from the Swedish National Board of Psychological Defence Saar Poll Ltd conducded a telephone poll in Tallinn asking both Estonians and non-Estonians about their media consumtion during the coup. Since the Estonian radio was operating all through the coup fewer people than normal tuned in to foreign short-wave radio stations. But there were also changes in the audience of the foreign radio stations.

One third of all people asked listened to foreign broadcasts during the coup. Mostly these were men, aged 30-54 and Estonians. About half of the highly educated listened to foreign radio compared with only one fourth of people with lower education.

Problems for Russian-speakers

As Estonians generally know Russian - and some, especially young people, know Finnish - they had a wide selection of radio stations to listen to. The Russian-speaking minority had a considerably narrower choice. Most don't understand neither Estonian nor Finnish and were not used to listen to Estonian radio, although it made an effort also to broadcast news in Russian. 9 % of all people asked started listening to foreign stations during the coup for the very first time. Some of these were Russian-speakers thirsting for information and unable to get it from their usual sources.

Of the foreign short-wave stations Radio Liberty got the largest audience with their programs in Russian (17 %). Other popular stations were the Finnish radio (on FM), Voice of America and BBC in Russian and Radio Free Europe in Estonian.

The Estonian service of Radio Sweden is rather new and unfrequent. Thanks to the massive advertising on Estonian radio it probably gained some new listeners during the coup.

Massive political support

During the coup Saar Poll also asked people of the support for the declaration of Estonian independence and if they were willing to take part in a political strike supporting democracy. The result shows a massive support among Estonians for independence and the decisions of the Estonian Supreme Council. The non-Estonian minority was much more divided, although most supported the decisions of the Supreme Council.

98 % of Estonians and 57 % of other nationals were decidedly against the coup in Moscow. 98 % of Estonians and 66 % of other nationals thought that the actions of the Committee were illegal. 99 % of Estonians and 69 % of other nationals supported wholly or partly the actions of the Estonian Supreme Council. 99 % of Estonians and 54 % of other nationals supported wholly or partly the declaration of independence (97 % of Estonians were **wholly** for independence, compared with 33 % of other nationals). 2/3 of Estonians supported the political strike, while only 1/4 of other nationals did so.

Förteckning över SPFs senaste meddelanden

Stütz, Göran	Opinionen i några försvarsfrågor våren 1989, nr 119, juni 1989
Nordlund, Roland & Tubin, Eino	Desinformation i öst och väst. Referat av forskning i Sovjet och USA, nr 120, februari 1990
Hamrén, Sara & Nohrstedt, Stig Arne	Sändningsavbrottet 29 september 1989, del 1: En studie av larm och information i samband med ljudteknikerstrejken, nr 121, februari 1990
Kisch Catharina & Lundgren, Claes	Satellit- och kabel-TV-kanaler per den 9 mars 1990, nr 122, mars 1990
Hamrén, Sara & Nohrstedt, Stig Arne	Gaslarmet i Hammarö den 13 januari 1990: En studie av information, samverkan och allmänhetens kunskaper och reaktioner i samband med ett klorgas-utsläpp, nr 123, april 1990
Kisch, Catharina & Lundgren, Claes	Satellitradiokanaler i april 1990, nr 124, juni 1990
Kisch, Catharina & Claes Lundgren	De sex stora kabel-TV-bolagen i Sverige - En översikt, nr 125, juni 1990
Hanses, Yvonne & Tellström, Richard	Moln över Kola - Analys av ryktet om ett radioaktivt moln 6 och 7 juni 1990. nr 126, juni 1990
Kisch Catharina & Lundgren, Claes	Nyhetsprogram i satellit- och kabel-TV - En översikt, nr 127, juni 1990
Nydén, Michael	Projektskiss rörande nyhetsbyråer och källor. nr 128, augusti 1990
Ohlsson, Anders	Motståndsvilja och hot - En utvärdering av två av SPFs opinionsfrågor, nr 129. oktober 1990
Stütz, Göran	Åsikt 90 - En undersökning bland ungdom i december 1990, nr 130, februari 1991
Kisch Catharina & Lundgren Claes	TV- och radiosatelliter - En översikt med inriktning på det nordiska täckningsområdet, nr 131, maj 1991
Saar, Andrus & Stütz, Göran & Tubin, Eino	Ett ryktes anatomi, nr 132, augusti 1991
Saar, Andrus & Stütz, Göran & Tubin, Eino	När alla lyssnade på radio. Moskvakuppen från Estlands horisont, nr 133, mars 1992

STYRELSEN FÖR
PSYKOLOGISKT
FÖRSVAR

ADRESS
BOX 2195
103 15 STOCKHOLM

TELEFON
08-23 02 60

TELEFAX
08-20 80 74

Pris: 20:-

ISSN 0283-6327
Kommentus 714 2 001
Gotab 95501, Stockholm 1992